

МІЖ ОДНОПОЛЯРНІСТЮ ТА ПОЛІЦЕНТРИЗМОМ: АКЦЕНТИ ПОЛІТИЧНОЇ ДИСКУСІЇ ТА НАПРЯМИ ТЕОРЕТИЧНИХ ПОШУКІВ

ТОЛСТОВ С.,
кандидат історичних наук,
доцент,
завідуючий відділу
трансатлантичних
досліджень,
Інститут світової економіки і
міжнародних відносин
НАН України

У статті розглянуто еволюцію концепцій та підходів західної політології з проблематики трансформації владно-силових чинників у міжнародних відносинах. Визначено два основні підходи, які простежуються в сучасній американській науковій та політичній дискусії – помірковано-прагматичний та реалістично-конструктивістський. Розглянуто моделі адаптації США до нової стратегічної ситуації, запропоновані провідними американськими експертами.

Ключові слова: однополярність, багатополярність, офшорне балансування, гегемонія, домінування, лідерство, США, Китай.

Оцінювання стану й напрямів еволюції міжнародної системи традиційно привертало увагу політичних дослідників. За умов відносно стабільної розстановки сил та домінування сталих форм міждержавних відносин визначення характеру системи, як правило, не викликає істотних сумнівів. У таких оцінках основним критерієм вважалося співвідношення сил і впливів між провідними державами, які відігравали провідну роль у формуванні порядку денного світової політики. До інтерпретації змісту системних чинників залучалися політичні, військові, економічні й меншою мірою – ідеологічні та соціокультурні чинники. Такі тлумачення були характерні для описання європейської системи «балансу сил» XVIII–XIX ст. та біполярної системи 1945–1989 рр. Інша ситуація спостерігається за умов, коли міжнародна система позначена нестаціонарними конструктивними зв'язками або коли традиційні регулятори відносин між

державами та їх угрупованнями не спрацьовують.

Еволюція міжнародної системи.

В узагальненому вигляді концептуальні підходи, властиві основним науково-теоретичним школам, указують на кілька груп чинників, що визначають розвиток еволюційних змін у міжнародних відносинах. До них належать матеріальні чинники (економічні потенціали основних учасників міжнародної системи та їх співвідношення), військова могутність, яка визначає спроможність застосовувати силу, чинники м'якої сили та культурного впливу, а також багатосторонні механізми та інститути, що уособлюють нормативні й інституціональні чинники, зорієнтовані на регулювання процесів міжнародної взаємодії.

Показово, що оцінка силових потенціалів та ступеня спроможності окремих держав трансформувати силові чинники в міжнародно-політичні дії та впливи змінювалися залежно від стану системи, її модальних характеристик та основних тенденцій. На відміну від домінуючих уявлень у дусі політичного реалізму часів біполярності, в політичній літературі останніх десятиліть поступово набирає сили більш збалансований підхід, який ґрунтувався на спробах узгодженої оцінки різних чинників, включаючи врахування процесів глобалізації та взаємозалежності. Цей напрям концептуального пошуку був онтологічно пов'язаний із доробками представників неоліберального напрямку, насамперед із відомими дослідженнями Р.Кеохейна, Дж.Най та їхніх послідовників [1].

Втім, попри посилення тенденцій економічної взаємозалежності та розвиток різнопланових комунікацій між різними країнами й економіками сучасного світу в оцінках співвідношення силових потенціалів реалістичний підхід залишався домінуючим, хоча й доповнився політологічними оцінками щодо гомогенності компонентів міжнародної системи та застосування чинників «м'якої сили». Такі комбіновані оцінки простежувалися у працях багатьох американських та європейських авторів, зокрема Дж. Айкенберрі, Е. Басевича, Ф. Зелікова, М. Ігнат'єффа, Р.Б. Майерса [2].

У численних дослідженнях американських авторів з проблем політичної глобалістики важливу роль відігравали пошуки адекватної моделі глобальної стратегії, яка могла б дати відповідь на ускладнення міжнародної взаємодії та зберегти вплив і спроможність США визначати глобальні тенденції на тривалу перспективу. Цій проблематиці було присвячено велику кількість праць та розробок. Серед них доцільно відзначити окремі книги та

статті Р. Арта, Т.Р. Москайтиса та П.Б. Річа, Л. Фрідмана, Дж.Л. Геддіса, М. Ховарда, Дж. Айкенберрі, Д. Яблонські, К. Кейгана, Ч. Капчана, К. Лейна, М. Леффлера та інших [3].

Увагу багатьох дослідників привертало питання, пов'язане зі спроможністю США підтримувати глобальну гегемонію. Висловлювалися міркування про неминучість її розмивання внаслідок посилення нерівномірності глобального розвитку. Окремі автори попереджали про загрозу «імперського перенапруження», яке могло виникнути внаслідок продовження спроб єдиної наддержави утримувати різні регіони світу під своїм військовим та політичним контролем.

Обґрунтовуючи організаційні та силові переваги США, провідний представник неоліберальної течії Дж.Най попереджав, що використання силових переваг США рано чи пізно зіткнеться з фізичними обмеженнями, які змусять Вашингтон до пошуку і застосування інших форм політичного впливу, що не потребуватимуть надмірних матеріальних витрат. Хоча, на думку Дж. Най, за традиційними вимірами матеріальної «жорсткої сили» США порівняно з іншими країнами напевно залишатимуться попереду, лідерство в майбутньому відрізнятиметься від лідерства в минулому. Бажаний вихід було запропоновано в формі застосування більш гнучких та менш демонстративних методів розумної, «м'якої сили», і в поєднанні різних форм глобальної стратегії – від узгодження рішень з союзниками та провідними партнерами до вибіркових дій у дусі односторонності, властивих адміністрації Дж.Буша-молодшого [4].

Значного поширення набула дискусія про теперішню та майбутню роль

США у світовій політиці. Постановка питання в ракурсі потенційно неминучих змін спричинила жваві дебати про зміст та адекватність застосування понять «імперія», «гегемонія», «домінування», «першість» та «лідерство», використання яких мало як емоційний, так і змістовний, хоча й не завжди ретельно обґрунтований характер. Висловлювалися міркування, що збереження домінуючої ролі США потребуватиме суттєвої корекції американської зовнішньої політики, включаючи зміцнення асиметричних партнерств [5], перегляд ставлення до існуючих союзів та їх удосконалення [6].

У середині 2000-х рр. з'явилася низка праць, у яких порушувалися закономірні питання про обсяги, межі та способи впливу США на міжнародні процеси. В політичній дискусії значного поширення набули скептичні настрої, які віддзеркалю-

вали сумніви щодо спроможності глобальної наддержави виконувати роль всесвітньої імперії, спроможної замістити «природні» системні зв'язки та регулятори. Подібні міркування висловлювали американські автори Е. Басевич, Т. Босуелл, Б. Камінгс, М. Уорнер, Д. Хендріксон, Дж. Хіллен, К. Ходж та інші [7].

В аналізі політичних процесів на перший план висувалися питання про структурні зміни в міжнародній системі, переформатування «глобальної влади» та специфіку позиціонування провідних держав світу [8].

У ставленні до перспектив збереження однополярної міжнародної системи американські та більшість європейських авторів поділилися на дві великі групи, які можна умовно назвати оптимістами та скептиками. Прибічники збереження однополярності, передусім американські неоконсерватори, вказували, що США спроможні зберегти силові переваги, які визначають статус держави-лідера, проте їм конче потрібно пристосувати свою стратегію безпеки до нових реалій, у тому числі опікуватися збереженням внутрішньої єдності в межах утворених США союзів та уникати надмірного перенапруження сил під час воєнних операцій у віддалених регіонах. Втім, значна кількість авторів, незалежно від їхньої причетності до домінуючих теорій та концепцій, схилилася до неминучості переходу міжнародної системи до багатополюсного стану, за якого продовження жорсткої гегемонії США не видається реалістичним. На думку директора Французького інституту міжнародних відносин Т. до Монбріаля, «світ стає багатополлярним і гетерогенним, однак в осяжному майбутньому основні тенденції будуть, очевидно, пов'язані з позицією США та «ісламським впливом», побудовою єдиної Європи, поверненням Росії на світову арену та перегрупуванням Азії довкола Китаю» [9]. Головним чинником формування нового глобального устрою Т. до Монбріаль цілком слушно називав потребу в досягненні компромісу між прагненням до мінімальної загальної безпеки та неминучим існуванням міжнародної конкуренції, не тільки політичної, але й економічної.

Згодом, за умов світової фінансово-економічної кризи часто повторюваними тезами західної політичної думки стали твердження про зникнення «глобальної влади». В основу таких оцінок покладено усвідомлення завершення етапу беззастережної гегемонії США в міжнародних відносинах. Водночас, як зазначають сучасні дослідники, сучасний стан відносин поки що дає змогу прогнозувати пряме загострення конкуренції між великими

державами в якості відкладеної перспективу, а також заперечує появу нового глобального гегемона. Ці мотиви виразно наявні в новітніх дослідженнях Дж. Айкенберрі, Е. Басевича, Ч. Капчана, Дж. Ная, С. Волта та інших [10].

Дифузія влади

Очікування повільного, «дифузного» послаблення глобальної гегемонії США спричинили тлумачення сучасної світової системи як «безполюсної» структури, в якій жодна з держав неспроможна приймати і втілювати одноосібні рішення. Р. Хаас з Ради із міжнародних відносин США запропонував для характеристики міжнародної системи поняття «безполюсний світ» [11], у якому владу розподілено між чисельними, але відносно рівними одне одному центрами чи суб'єктами. За іншими оцінками, «безполюсний» устрій може також передбачати появу наддержавних органів контролю, зокрема через втілення ідеї світового (глобального) управління чи врядування. Вважається, що така умовна модель тяжітиме до «конституційного порядку», який передбачає управління системою за згодою чи ухвалою її провідних учасників.

На відміну від «безполюсної» моделі, поняття «багатополюсний» чи «поліцентричний» устрій мають інший зміст, зумовлений співіснуванням багатьох незалежних одне від одного центрів сили. За умов поліцентричної міжнародної системи владу та вплив асиметрично децентралізовано і стихійно поділено між кількома державами та їх угрупованнями.

Р.Хаас справедливо зауважує, що в багатополюсному світі жоден полюс сили та влади не має змоги посісти домінуюче становище, оскільки за умов гегемонії якоїсь однієї держави або групи держав (за схемою «гегемон плюс союзники») міжнародна система перетворюється на однополярну. Багатополюсна модель теж не передбачає виразного домінування двох полюсів над усіма іншими, бо такий устрій вважається біполярним. У багатополюсному світі може панувати принцип кооперативності, коли держави спільно виробляють правила гри, стежать за їх дотриманнями і карають порушників. Однак за інших обставин багатополюсний світ може бути побудований на змагальному принципі, коли стабільність забезпечується балансом сил, або на конфліктному, коли цей баланс порушується.

Посилаючись на класичні аргументи «світополітичного підходу», Р. Хаас указує, що нова системна модель, яка заміщує однополярний устрій,

не відповідає ознакам поліцентризму. Як аргумент на підтвердження цієї гіпотези було висловлено тезу про втрату національними державами колишньої монополії на владу, а в певних сферах – не тільки монополії, й домінуючої ролі у регулюванні окремих сфер суспільно-економічних відносин. До того ж, як стверджував Р. Хаас, «полюсів сили більше, ніж сильних національних держав, і багато з цих полюсів взагалі не є державами. ... Сила і влада розподілені по самих різних куточках світу і перебувають у різних руках» [11, р. 45–48]. До складу таких «нових центрів впливу» Р.Хаас довільно зарахував міжнародні та регіональні організації, «місцеві» воєнні формування, численні неурядові організації та великі корпорації.

Однак ці спостереження скоріше свідчать не про відсутність традиційних полюсів сили, а про нестабільний розподіл та розпорошеність силових чинників і впливів. Наразі мова йде не про «безполюсність» у формі реально існуючого феномену, а про подальше ускладнення процесів міжнародної взаємодії, в яких недержавні та гібридні міжнародні актори можуть відігравати автономну чи навіть подекуди самостійну роль.

Повторення популярних у 1980-х та на початку 1990-х рр. тез про «розчинення держави» в конгломераті зв'язків світового суспільства не витримує критики з огляду на те, що саме державні регулювальні механізми виявляють максимальну здатність організувати мобілізацію ресурсів та впровадження управлінських рішень, необхідних для підтримання конкурентоспроможності й мінімізації загроз у періоди криз і негараздів. Лише бюджетний «пакет стимулювання» економіки, запроваджений у США в 2009 р., становив близько 1,6 трлн доларів, що дорівнювало 13% ВВП.

Можна констатувати, що всупереч традиційній неоліберальній риториці обставини економічної кризи змусили США та країни ЄС швидко переорієнтуватися на застосування масштабних заходів з державного регулювання економіки, часткової націоналізації банків і приватних компаній. Боргова криза та загроза розпаду єврозони змусили керівництво ЄС прискорити інституціональні реформи, передбачені Лісабонським договором. У разі ухвалення нової угоди, яка передбачатиме впровадження централізованого регулювання бюджетної, податкової та соціальної політики, ЄС може остаточно позбутися залишкових ознак «слабкого» статусу міжнародної організації та трансформуватися в напівфедеративне об'єднання з розвинутими механізмами централізованого регулювання.

Сподівання на встановлення «безполюсного світу» вочевидь спростовуються зрушеннями в країнах Арабського Сходу, небезпечним загостренням напруженості в близькосхідному регіоні, прискоренням гонки озброєнь у її новітніх формах, спробами відновлення політики «активного стримування» США стосовно КНР.

Оглядач інформаційної агенції UPI А. де Борчграв робить висновок, що скорочення впливу США може означати можливість подальших змін у співвідношенні сил. У минулому впродовж століть над більшою частиною суходолу та морських просторів домінували окремі держави (Португалія, Іспанія, Велика Британія, США), лідери яких вважали себе потенційними господарями світу. Однак жодна з країн, не змогла утримати свого панівного становища. Німецька імперія А.Гітлера була побудована за шість років, і стільки ж часу пішло на її руйнування в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.). Процес розпаду СРСР теж мав швидкоплинний характер, особливо після визнання Кремлем поразки в Афганістані та виведення звідти військ у лютому 1989 р. [12].

А. де Борчграв цитує один із публічних виступів З.Бжезинського, автора нової книги «Стратегічне бачення: Америка та криза світової влади» [13], на зборах активістів демократичної партії.

На відміну від численних скептиків З.Бжезинський не схильний вважати, що США перебувають у занепаді. На його думку, проблема має ширший контекст, оскільки зараз «жодна держава не є гегемоном». У міжнародному балансі США залишаються найбільш впливовим суб'єктом, хоча й «не користуються колишньою повагою». За З.Бжезинським, використання США своїх потенційних можливостей стримують настрої панівної еліти. Американці призвичаїлися читати, що «десь між 2016 та 2018 рр., ... через 4–6 років Китай наздожене США». Американське суспільство стагне. На дві непотрібні та збиткові війни, «перемога в яких не була досягнута», США згаяли 1,5 трильйона доларів. Наслідком цього стали драматичне погіршення, в порівнянні з останнім десятиліттям ХХ ст., фінансового становища Америки, прогресуюча делегітимація президентського й, відповідно, національного авторитету США, значне пониження самоідентифікації американських союзників та послаблення американської безпеки» [12].

Оцінки недоліків американської фінансово-економічної та суспільної системи посідають чільне місце в сучасній американській політичній літературі. За З.Бжезинським до головних вад теперішнього стану США належать застаріла інфрас-

структура; дефектна фінансова система, що перебуває під домінуванням приватних особливих інтересів, які спричиняють збільшення нерівномірності в розподілі доходів; замкнена політична система, яка залежить від грошей; сегментована система освіти, середній рівень якої за світовими стандартами перебуває на надзвичайно низькому рівні. Саме тому США вже не сприймаються як «переважаюча» держава й не користуються тією повагою, яку вони мали після перемоги над СРСР у «холодній війні». Водночас США залишаються технічно прогресивною і найзаможнішою країною світу, з залишковими енергією та патріотизмом, які можуть бути спрямовані в потрібному напрямку. Виходячи з цього запропоновано висновок, що заради оновлення своєї глобальної ролі США можуть зробити акцент на лідерстві у справі захисту прав людини, свободи преси, а також у тому, що можна назвати відновленням ролі Західних держав у поєднанні зусиль, організованих у формі «концерту». Ідея поширення демократії розглядається як один із способів повернення нових прибічників, які, приймаючи американську модель демократії, тим самим визнаватимуть зверхність чи першість Америки.

Водночас З. Бжезинський, як і більшість послідовників політичного реалізму (Дж. Айкенберрі, Е. Басевич, Ч. Капчан, К. Лейн, С. Уолт), наполегливо радить Білому дому уникати дипломатичних помилок і втягнення до всіляких чергових зовнішньополітичних авантур. Усвідомлення політичної взаємозалежності на Близькому Сході змушує США покладатися на рішення Туреччини – ісламської країни, яка водночас є «сучасною, надійною і близькою до Заходу демократією». З метою розширення спектру підтримки З. Бжезинський пропонує активніше залучати Росію до західної спільноти. Адже наприкінці «холодної війни» США згаяли шанс запросити Росію до НАТО, що змусило б нових російських лідерів до вибору на користь демократичного Заходу. Якщо й зараз Захід цього не зробить, йому, можливо, не вдасться запобігти спробам В.Путіна створити Євразійський союз у складі республік колишнього СРСР. Інші рекомендації З. Бжезинського стосуються обережної лінії в поводженні з китайськими лідерами, аби не провокувати ворожнечу між КНР і США та використовувати «павутиння взаємних інтересів». Уникнення нападу на Іран мотивується небезпечними наслідками, які напевно спричинила б атака Ізраїлю на Іран, включаючи негайне виведення військ НАТО з Афганістану, дестабілізацію в зоні Перської затоки, зростання цін на нафту в три-чотири рази, посилення нафтової залежності Європи від Росії тощо [14].

Формулюючи прогнози стосовно майбутньої ролі США, дослідники та політичні оглядачі вказують на низку чинників, які можуть призвести до подальшого скорочення міжнародної ваги цієї держави внаслідок послаблення й навіть можливого занепаду американської економіки. Насамперед це стосується катастрофічного зростання державного боргу та проблем з його обслуговуванням, надмірної частки приватного та державного споживання в структурі ВВП, накопичення боргів у фінансовому секторі та страхуванні, залежності ринку житла від нарощування кредитів. Прогнози Бюджетного управління Конгресу США передбачають постійне зростання бюджетного дефіциту США протягом наступних двадцяти п'яти років, який може зрости на 100% у 2023 р. та на 190% до 2035 р. [15].

З точки зору міжнародного позиціонування США більшість американських політичних експертів висловлюють попередження про небезпеку неізоляціонізму, який може стати реакцією на загрозу терористичних нападів. У цьому сенсі Дж. Най послідовно дотримується думки про небажаність переходу США до більш закритого режиму у сфері економіки та імміграції, оскільки це може призвести до часткової втрати впливу поза межами Північної Атлантики. На його думку, з усіх потенційно можливих сценаріїв майбутньої ролі США на ближчу перспективу найбільш реалістичним є статус «офшорного балансування» за умов збереження домінуючого впливу в окремих принципово важливих регіонах. Дж. Най порівнює становище США у світі з тривимірною шахівницею. На її верхньому полі (військова могутність) США зберігає виразне однополярне домінування, яке навряд чи зміниться найближчим часом. Центральний рівень (економічний потенціал) визначається як багатополлярність, позначена істотною економічною вагою низки провідних суб'єктів (США, ЄС, Китаю, Японії), а також перспективами економічного зростання решти впливових держав. Нижній рівень не підлягає визначенню в термінах однополярності, багатополлярності чи гегемонії через розосередженість влади у сфері транснаціональної взаємодії різних суб'єктів державного та недержавного походження, включаючи політичні, фінансові, економічні та інші структури, в тому числі недержавного походження [16].

Інші дослідники висловлюють схожі точки зору й подекуди в більш різкій формі. Зокрема С. Волт доводить, що попри численні переваги та до-

сягнення Америка не застрахована від невдач і помилок. Безглузді податкові скорочення, дві витратні та безуспішні війни та фінансова криза, спричинена жадібністю і порочністю, підірвали привілейоване становище, яке США здобули наприкінці ХХ ст. С. Волт зазначає, що як і будь-яка інша країна, Америка має низку особливих рис. Вона набагато сильніша і багатша, ніж більшість інших країн, її географічне положення дуже сприятливе. Ці переваги розширюють можливості вибору в зовнішній політиці, але не гарантують, що зроблений вибір буде правильним. Тому США – не унікальна держава, що має принципово відмінну мотивацію поведінки порівняно з іншими великими державами. Вона робить вчинки так само, як і решта, керуючись передусім власними інтересами, прагнучи поліпшити своє становище, хоча зрідка проливає кров своїх синів і витрачає кошти із суто ідеалістичних міркувань. Відтак США – лише одна з держав, що діють у рамках конкурентного середовища міжнародних відносин. З цього випливає загальний висновок, що керівні кола США мають відмовитися від бачення своєї країни як виняткового феномену. Це змусить уникати ситуацій «в'язкого клінчу» в відносинах з рештою світу та подекуди поступатися політичними принципами заради безпеки і процвітання, а також повернутися до розроблення більш реалістичного зовнішньополітичного курсу, що враховує обставини сучасного світу й забезпечує ефективність докладених зусиль [15].

Перспективи багатополарності

Концептуальні розробки американських політологів-експертів знайшли певне втілення в політиці адміністрації Б.Обами, зокрема у вигляді принципів «розумної сили», що втілюють комбінацію елементів ліберального та реалістичного підходів. Ухвалена адміністрацією Б.Обами «Стратегія національної безпеки» (2010 р.) підтверджує загальний принцип лідерства США в міжнародних відносинах, однак передбачає низку нових завдань, цілей та організаційних методів їх реалізації. Серед основних організаційних напрямів стратегія згадує:

- інтеграцію дипломатії, військової, економічної потужності, розвідки та сил внутрішньої безпеки;
- дотримання вимог економічної безпеки за допомогою скорочення дефіциту державного бюджету;
- розвиток охорони здоров'я, освіти, НДДКР, впровадження інновацій [17, р. 9–10].

Утім помірковано-ліберальні акценти в «Стратегії національної безпеки» свідчать про більшу

стриманість у реагуванні на зовнішні загрози та виклики й на усвідомлення потреби в поєднанні різних способів їх нейтралізації. Хоча адміністрація Б.Обами виконала свою передвиборну обіцянку про виведення бойових військових частин з Іраку та усвідомлює необхідність завершення воєнної присутності в Афганістані, про істотне скорочення глобальної зовнішньополітичної та військової присутності США мова на разі не йде. Керівні політичні кола США були змушені визнати, що однополярна гегемонія, принаймні в тому варіанті, в якому вона матеріалізувалася за часів адміністрації Дж.Буша-молодшого, призвела до перенапруження сил та критичного загострення фінансових проблем. Проте, як зазначав заступник директора Центру європейських досліджень при Паризькому інституті політичних наук З.Лаїді, адміністрація Б.Обами принципово не визнає теперішню міжнародну систему як багатополарну. З.Лаїді стверджує, що чинник багатополарності в сучасному світі, «якщо про неї (багатополарність) взагалі можна говорити», надто відносний, і «мета американської дипломатії полягає в тому, аби багатополарність не стала абсолютною» [18].

Поняття «багатополарності» (поліцентризму) в «Стратегії національної безпеки» не згадується, однак у документі визнано зростання кількості центрів сили на міжнародній арені (Китай, Індія, Росія, а також Бразилія, Південна Африка, Індонезія), розвиток відносин з якими визнано важливим напрямом політики [17, р. 3].

За адміністрації Б. Обами політика США була позначена суттєво більшою прихильністю до мирного співіснування як форми міжнародних відносин, якій перевага надавалася частіше, ніж застосуванню силових методів вирішення проблем. На початковому етапі свого президентства Б.Обама наголошував на бажаності перегляду відносин США з Росією та КНР. Утім, хоча перезавантаження відносин з Росією було, зрештою, визнано відносно успішним, спроби адміністрації США провадити більш збалансований курс щодо Китаю не мали переконливого успіху через принципові економічні суперечності та симптоми загострення військово-політичного суперництва за контроль над морськими шляхами в Південно-Східній, а згодом і в Південній Азії. Наслідком цього стала корекція політичного курсу, який у підсумку можна охарактеризувати як закріплення в пріоритетних регіонах, включаючи Європу (програма ЄвроПРО) та Східну Азію (відновлення колишніх та облаштування нових військових баз в Австралії та на Філіппінах).

На підставі аналізу реальних тенденцій міжнародних відносин можна зробити висновок, що мова, вочевидь, іде не про «безполярність» світу як відсутність полюсів сили, а про зміни у співвідношенні впливів окремих держав, переформатування регіональних балансів, нову конфігурацію сил та впливів і пов'язані з цим зміни в позиціонуванні та плануванні. Економічна взаємозалежність частково пом'якшує напруженість у відносинах між провідними країнами, проте вони не безмежні. Раніше чи пізніше спонукальні мотиви конкуренції можуть виплеснутися на поверхню, що спричинить загострення в політичних стосунках. Тим більше, що в сенсі контролю над ресурсами суперництво між провідними країнами ніколи не припинялося й останнім часом набуло лише жорсткіших форм.

З приводу методів протидії впливу США важко визначити якісь принципово нові тенденції, принаймні порівняно з політичними реаліями 2000-х рр. Оцінюючи способи, які застосувалися з метою протидії американському домінуванню, дослідники відзначали «контрбалансування» з боку окремих країн або їх угруповань, «асиметричні відповіді», спрямовані на певні зони вразливості, включаючи тероризм, «шантаж», як у випадку ракетно-ядерної програми Північної Кореї, перешкоджання, гальмування та непоказну відмову від співпраці, делегітимізацію або підбурювання інших до невизнання легітимності американської політики, заходів та ініціатив.

В узагальненому вигляді в оцінках ролі США в умовах чергового перехідного стану міжнародної системи пропонуються два основні підходи. Перший, помірковано-прагматичний, полягає в переформатуванні та раціоналізації глобальної міжнародної присутності в контексті переходу до стратегії «офшорного балансування», яка має покласти край попередньому курсу на «конструювання націй» (nation building) та ведення проти-повстанських операцій під час окупації зарубіжних країн. Другий, реалістично-конструктивістський, ґрунтується на пошуку нових форм залучення союзників та партнерів і водночас активнішому використанню ідеологічних мобілізаційних чинників.

Як стверджує провідний представник помірковано-прагматичного підходу С. Волт, офшорне балансування має зміцнити «доброзичливу» гегемонію в Західній півкулі та підтримувати баланс сил між сильними державами в Євразії й багатій на нафту Перській затоці. Замість того, щоб намагатися домінувати в цих регіонах безпосередньо, американському керівництву радять заохочувати місцевих союзників підтримувати баланс сил, ви-

ходячи з їх власних інтересів. За таких обставин втручання наземних і повітряних сил США доцільне лише тоді, коли виникне загроза встановлення домінування якоїсь окремої держави в певному критично важливому регіоні. Робляться припущення, що за офшорного балансування доведеться вивести практично всі американські війська з Європи при збереженні формальної прихильності до НАТО. Багата й безпечна Європа не стикається з проблемами безпеки, з якими вона не зможе впоратися самостійно. Сукупні витрати на оборону європейських членів НАТО приблизно в п'ять разів більші, ніж у Росії, яка є для них єдиним мислимим джерелом військової загрози звичайного типу. Заохочення європейських членів НАТО взяти на себе ініціативу в останній лівійській війні було з точки зору інтересів США правильним кроком. Тому й надалі Вашингтон має грати жорстко, заохочувати інших змагатися за підтримку з боку США замість того, аби ображатися або створювати заколоти проти самозваної «незамінної нації». В межах такої логіки офшорне балансування пропонується як найкращий принцип нової великої стратегії США часів відносної «американської переваги», які прийшли на зміну гегемонії чи домінуванню періоду 1990–2000-х рр. Головними передумовами цього курсу вважаються обережне, продумане й терпляче ставлення до використання військової сили, а також переконання союзників у тому, що міжнародна поведінка США поєднуватиме мудрість і стриманість, доводячи, що американська першість краща за інші альтернативи. Й лише таким чином США зможуть переконати міжнародну спільноту (решту світу), що вони будуть оберігати свою «першість» доти, доки можливо [15].

На відміну від поміркованих прагматиків, прихильники реалістично-конструктивістського підходу пропонують політичному керівництву США вдаватися до активної гри на суперечностях між іншими державами, насамперед у принципово важливих регіонах. Обстоюючи такий спосіб поведінки, З. Бжезинський вказує, що неминуча втрата США глобального лідерства не призведе до встановлення домінування у світі іншої держави. Навіть у перспективі 2025 р. Китай не зможе опанувати цю роль. Однак скасування лідерства США призведе до нестабільності на міжнародній арені, посилення напруженості в відносинах між провідними державами й навіть до суцільного хаосу. Запуск цієї ланцюгової реакції порушить установлений у світі політичний та економічний порядок. Оскільки жодна країна не готова взяти на себе роль лідера,

яку США відігравали в глобалізованому світі після 1991 р., вірогідним наслідком стане тривалий період ревізії владних відносин як на світовому, так і на регіональних рівні. У цій боротьбі не буде переможців, але з'явиться багато переможених.

Встановленню світового порядку в душі Т.Гобса (зосередженість держав на національній безпеці, поширення авторитарних, націоналістичних та релігійно-фундаменталістських принципів) можна запобігти, якщо США будуть вдало використовувати існуючі суперечності – стимулювати зближення Японії, Індії та ЄС проти Китаю, протидіяти об'єднанню республік колишнього СРСР довкола Росії, управляти ситуацією в Європі, граючи на розбіжностях інтересів між проросійськими Німеччиною та Італією, з одного боку, та Францією, Великою Британією та країнами Центральної Європи – з іншого. Особливу увагу передбачається приділяти Туреччині, що посилює вплив у постосманському просторі, та Бразилії в Південній Америці.

Оскільки сусіди Китаю (Індія, Японія, Росія) напевно не погодяться з його претензіями на світове лідерство чи панування, США мають передбачити створення регіональної антикитайської коаліції, яка за певних обставин зможе розраховувати на американську допомогу. Так само в інтересах США протидіяти зникненню низки буферних і рубіжних державних утворень, як то Тайвань, Південна Корея, Грузія, Білорусь, Україна, Афганістан, Пакистан, Ліван, Ізраїль. Окрім цього, неминуче послаблення США може призвести до руйнування режимів взаємодії в чутливих сферах, які досі перебували під контролем або під істотним впливом США, включаючи морські шляхи, кібернетичний простір, космос, довколишнє середовище, режими поширення технологій. Хоча зберегти гегемонію США вже не зможуть, певні елементи контролю мають бути збережені. Цьому має сприяти нове стратегічне бачення, спрямоване на відвернення сповзання світу до безладу та хаосу. Нова політика США має передбачати і пропонувати механізми приборкання конфліктів, які неминуче виникнуть у разі стиснення американського панівного становища, яке досі допомагало підтримувати по-

рядок, утримуючи регіональні держави від відкритої ворожнечі.

Підбиваючи підсумок, зазначимо, що основні питання, пов'язані зі змінами глобальної владно-силової конфігурації, формулюються в сучасній американській та європейській політичній літературі в цілком відвертій та окресленій формі. Постановка основних питань включає адаптацію США до неминучого перегляду домінуючої ролі держави, яка досі була спроможна самочинно визначати правила гри. В наукових дослідженнях та аналітичних розробках переважає обговорення способів адаптації США до нової, більш обмеженої та стриманої ролі. Ряд авторів, включаючи З. Бжезинського, вважають збереження глобальної гегемонії США неможливим. Цьому заважатиме загальне ускладнення стратегічної ситуації в світі, з чим США, навіть за допомогою своїх союзників, впоратися навряд чи зможуть. Усвідомлення цього має стимулювати пошук відповідей на низку питань, включаючи оцінку наслідків змін у розподілі влади між Заходом і Сходом та ймовірний розвиток процесів у кризонебезпечних країнах і регіонах за умов фактичної та прогресуючої багатополярності. Інші автори (С. Волт, Дж. Най) вважають, що США зберігають достатній силовий потенціал, який потенційно дозволяє пристосуватися до нових реалій та впливати на розвиток процесів без надмірностей і ексцесів доби Дж.Буша-молодшого.

У деяких новітніх працях знаходимо опис і попередній аналіз комплексу протиріч між США та Китаєм, а також огляд можливих відповідей, які можуть застосовуватися з метою протидії подальшому посиленню КНР.

Утім, у сучасній західній політичній літературі загальні контури майбутнього виглядають важкопрогнозованими й на загал доволі невтішними. Одним із ключових чинників, який залишається поза увагою більшості дослідників, залишається розроблення спільних механізмів координації та способів узгодження рішень з питань глобального управління, увага до яких істотно посилилася з початком фінансової кризи 2008 р., однак згасла через посилення розбіжностей та протиріч усередині «Групи двадцяти».

ПОСИЛАННЯ

1. Keohane R., Nye J.S. Power and Interdependence: World Politics in Transition. – Boston : Little, Brown & Co., 1977. – 402 p.; Keohane R., Nye J. Power and Interdependence Revisited / R.Keohane, J.Nye // International Organization. – 1987. – Autumn. – Vol. 41. – №. 4. – P.725–753.
2. Bacevich A.J. American Empire: The Realities and Consequences of U. S. Diplomacy / A.J.Bacevich. – Cambridge, Massachusetts : Harvard University Press., 2002. – IX, 302 p.; Ignatieff M. The Challenges of American Imperial Power / M.Ignatieff. – Naval War College Review. – Volume 56. – No. 2. – Spring 2003. – P. 53–63; Ikenberry G.J. (ed.). America

- Unrivaled: The Future of the Balance of Power / G.J.Ikenberry. – Ithaca : Cornell University Press, 2002. – 317 p.; Ikenberry G. J. America and the Ambivalence of Power / G.J.Ikenberry. – Current History. – Vol. 102. – No. 667. – November 2003. – P. 377–382; Ikenberry G. J. Getting Hegemony Right / G.J.Ikenberry. – National Interest. – No. 63. – Spring 2001. – P. 17–24; Myers R.B. Insights on Security Today: Having a Global View / R.B.Myers // Vital Speeches of the Day. – No. 69. – No. 8. – 2003. – 1 February. – P. 234–237; Zelikow P. The Transformation of National Security: Five Redefinitions / P.Zelikow // National Interest. – No. 71. – Spring 2003. – P. 17–28.
3. Art R.J. A Grand Strategy for America / R.J.Art. – Ithaca : Cornell University Press, 2003. – 320 p.; Manwaring M.G. The Search for Security: A U.S. Grand Strategy for the Twenty-First Century / M.G.Manwaring, E.G.Corr, R.H.Dorff. – Westport : Praeger, 2003. – 149 p.; Mockaitis T.R., Rich P.B. (eds). Grand Strategy in the War against Terrorism / T.R.Mockaitis, P.B.Rich. – Portland, OR : Frank Cass, 2003. – 224 p.; Freedman L. Grand Strategy in the Twenty-First Century / L.Freedman. – Defence Studies. – Vol. 1. – No. 1. – Spring 2001. – P. 11–20; Gaddis J.L. A Grand Strategy of Transformation / J.L.Gaddis. – Foreign Policy. – No. 133. – November-December 2002. – P. 50–57; Howard M. Grand Strategy in the Twentieth Century / M.Howard. – Defence Studies – Vol. 1. – No. 1. – Spring 2001. – P. 1–10; Ikenberry G.J. American Grand Strategy in the Age of Terror / G. J.Ikenberry. – Survival. – Vol. 43. – No. 4. – Winter 2001–2002. – P. 19–34; Jablonsky D. The State of the National Security State / D.Jablonsky // Parameters – Vol. 32. – No. 4. – Winter 2002–2003. – P. 4–20; Kagan R. Power and Weakness / R.Kagan // Policy Review. – No. 113. – June/July 2002. – P. 3–28; Kupchan C.A. The Rise of Europe, America's Changing Internationalism, and the End of U.S. Primacy / C.A.Kupchan // Political Science Quarterly. – Vol. 118. – No. 2. – Summer 2003. – P. 205–231; Layne Ch. Offshore Balancing Revisited / Ch.Layne // Washington Quarterly. – Vol. 25. – No. 2. – Spring 2002. – P. 233–248; Layne Ch. The Unipolar Illusion Revisited. The Coming End of the United States' Unipolar Moment / Ch.Layne // International Security. – Vol. 31 – No. 2. – Fall 2006. – P.7–41; Leffler M.P. 9/11 and the Past and Future of American Foreign Policy / M.P.Leffler // International Affairs. – Vol. 79. – No 5. – October 2003. – P. 1045–1063.
4. Nye J.S.Jr. Limits of American Power / J.S.Nye Jr. // Political Science Quarterly. – Vol. 117. – No. 4. – Winter 2002–2003. – P. 545–559; Nye J.S.Jr. U.S. Power and Strategy after Iraq / J.S.Nye Jr. // Foreign Affairs. – Vol. 82. – No. 4. – July-August 2003. – P. 60–73; Nye J.S.Jr. Seven Tests: Between Concert and Unilateralism / J.S.Nye Jr. // National Interest. – No. 66. – Winter 2001–2002. – P. 5–13; Nye J.S.Jr. The Paradox of American Power: Why the World's Only Superpower Can't Go It Alone // J.S.Nye Jr. – New York, Oxford : Oxford University Press, 2002. – 240 p.; Nye J.S. Jr. The Velvet Hegemon: How Soft Power Can Help Defeat Terrorism / J.S.Nye Jr. // Foreign Policy. – No. 136. – May–June 2003. – P. 74–75.
5. Powell C.L. A Strategy of Partnerships / C.L.Powell // Foreign Affairs. – Vol. 83. – No. 1. – January–February 2004. – P. 22–34.
6. Kupchan C.A., Trubowitz P.L. Grand Strategy for a Divided America / C.A.Kupchan, P.L.Trubowitz // Foreign Affairs. Vol 86. – No. 4. – July–August 2007. – P. 71–83; Lindley-Freach J. Terms of Engagement. The Paradox of American Power and the Transatlantic Dilemma Post-11 September // Chaillot Paper No. 52. – Paris : European Union Institute for Security Studies, May 2002. – 84 p.; Thomson J. US Interests and the Fate of the Alliance / J.Thomson // Survival. – Vol. 45. – No. 4. – Winter 2003–2004. – P. 207–220.
7. Bacevich A.J. (ed.). The Long War: A New History of U.S. National Security Policy since World War II / A.J.Bacevich. – New York : Columbia University Press, 2007. – 586 p.; Boswell T. American World Empire or Declining Hegemony / T.Boswell // Journal of world-systems research. – Vol. X. – No. 2. – Summer 2004. – P. 516–524; Cumings B. Is America an Imperial Power? / B.Cumings // Current History. – Vol. 102. – No. 667. – 2003. – November. – P. 355–361; Hendrickson D.C. Independence and Union: Foundations of American Internationalism / D.C.Hendrickson // Orbis. – Volume 49. – Issue 1. – Winter 2005. – P. 37–51; Hillen J. The Mechanics of Empire / J.Hillen // Orbis. – Volume 49. – Issue 1. – Winter 2005. – P.171–183; Hodge C.C. America's Empire by Default / C.C.Hodge // Orbis. – Volume 49. – Issue 1. – Winter 2005. – P. 61–73; Warner M. A New Strategy for the New Geopolitics / M.Warner // Public Interest. – No. 153. – Fall 2003. – P. 94–99.
8. Barnett T.P.M. The Pentagon's New Map: War and Peace in the Twenty-First Century / T.P.M.Barnett. – New York : G.P. Putnam's Sons, 2004. – 435 p.; Ferguson N. A World Without Power / N.Ferguson // Foreign Policy. – No. 143. – July/August 2004. – P. 32–39; Lind M. A Concert-Balance Strategy for a Multipolar World / M.Lind // Parameters. – Autumn 2008. – Vol. 38. – Issue 3. – P. 48-60; Walt S.M. Taming American Power. The global response to U.S. primacy / S.M.Walt. – New York : W.W. Norton & Company, 2005. – 317 p.
9. Монбриаль Т де. Многополярность и многообразие / Т. де Монбриаль. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.perspektivy.info/oykumena/vector/mnogopolyarnost_i_mnogoobrazie_2008-0-18-15-8.htm
10. Bacevich A.J. The Short American Century: A Postmortem / A.J.Bacevich. – Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 2012. – 287 p.; Bacevich A.J. Washington Rules: America's Path to Permanent War / A.J.Bacevich. – New York : Metropolitan Books, 2010. – 286 p.; Denmark A.M., Mulvenon J. Contested Commons: The Future of American Power in a Multipolar World / A.M.Denmark, J.Mulvenon. – Washington, DC : Center for a New American Security, January 2010. – 195 p.; Ikenberry G.J. The Crisis of American Foreign Policy: Wilsonianism in the Twenty-first Century / G.J.Ikenberry, T.J.Knock, A.–M.Slaughter, T.Smith. – Princeton : Princeton University Press, 2009. – 157 p.; Kupchan C.A. No

- One's World. The West, the Rising Rest, and the Coming Global Turn / C.A.Kupchan. – New York : Oxford University Press, 2012. – 272 p.; Lennon A.T.J., Kozlowski A. (eds). Global Powers in the 21st Century: Strategies and Relations / Ed. by A.T.J.Lennon and A.Kozlowski. – Cambridge, Mass. : MIT Press, 2008. – XIII, 435 p.; Nye, J.S. Jr. The Future of American Power: Dominance and Decline in Perspective / J.S.Nye Jr. // Foreign Affairs. – Vol. 89. – No. 6. – November–December 2010. P. 2–12; Nye J.S. Jr. The Future of Power / J.S.Nye Jr. – New York : PublicAffairs, 2011. – XVIII, 300 p.; Walt S.M. The End of the American Era – [Электронный ресурс] / S.M.Walt // The National Interest. – 2011. – No. 116. – November/December. – Режим доступа: <http://nationalinterest.org/article/the-end-the-american-era-6037>
11. Haass R.N. The Age of Nonpolarity. What Will Follow U.S. Dominance / R.N.Haass // Foreign Affairs. – May–June 2008. – Vol. 87. – No. 3. – P. 44–56.
12. Borchgrave A de. 'Global power gone' / UPI: Commentary. – 2012. – Feb. 13. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.upi.com/Top_News/Analysis/de-Borchgrave/2012/02/13/Commentary-Global-power-gone/UPI-55401329133416/
13. Brzezinski Z. Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power / Z.Brzezinski. – New York : Basic Books, 2012. – 224 p.
14. Brzezinski Z. After America. How does the world look in an age of U.S. decline? Dangerously unstable [Электронный ресурс] / Z.Brzezinski // Foreign Policy. – 2012. – January/February. – No. 119. – Режим доступа: http://www.foreign-policy.com/articles/2012/01/03/after_america?page=0,0
15. Walt S.M. The End of the American Era – [Электронный ресурс] / S.M.Walt // The National Interest. – 2011. – No. 116. – November/December. – Режим доступа: <http://nationalinterest.org/article/the-end-the-american-era-6037>
16. Nye J.S. Jr. The Future of American Power: Dominance and Decline in Perspective / J.S.Nye Jr. // Foreign Affairs. – Vol. 89. – No. 6. – November–December 2010. – P. 2–12.
17. National Security Strategy. – Washington, D.C. : The White House, May 2010. – 52 p.
18. Laïdi Z. Why Obama does not want a multipolar world order / Z.Laïdi // The Financial Times. – 2009. – December 4.

Tolstov S. Between unipolarity and polycentrism: the emphasis of political debate and directions of theoretical research / Institute of world economy and international relations NAS of Ukraine.

The author analyzed the evolution of concepts of power distribution in international relations presented in contemporary Western political science. The main attention was focused on the two main approaches discussed in American academic and political debates, including moderate pragmatic and realistic-constructivist trends. The models of adaptation of the U.S. to the new strategic situation were considered.

Keywords: unipolarity, multipolarity, offshore balancing, hegemony, domination, leadership, the U.S., China.

Толстов С. Между однополярностью и полицентризмом: акценты политической дискуссии и направления теоретических поисков / Институт мировой экономики и международных отношений НАН Украины.

В статье рассмотрена эволюция концепций и подходов западной политологии по проблематике трансформации властно-силовых факторов в международных отношениях. Определены два основных подхода, которые наблюдаются в современной американской научной и политической дискуссии – умеренно-прагматический и реалистично конструктивистский. Рассмотрены модели адаптации США к новой стратегической ситуации, предложенные ведущими американскими экспертами.

Ключевые слова: однополярность, многополярность, оффшорное балансировки, гегемония, доминирование, лидерство, США, Китай.

Стаття надійшла до редколегії 13.03.2012

Прийнята до друку 27.03.2012